

МИНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

ДВАДЦЯТЬ ПЕРШІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

*Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції
«Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій»,
присвяченої 95-річчю з часу заснування
Харківського історичного музею*

17 квітня 2015 р.

Харків
«Майдан»
2015

УДК 069.01 : 745/749 :929 : 930

ББК 79.1(4УКР)я5 : 63.2/3(4УКР)я5

Д 22

Друкується за рішенням науково-методичної ради

*Харківського історичного музею,
протокол № 2 від 31 березня 2015 р.*

Редакційна колегія:

О. М. Сошнікова, кандидат філософських наук, заступник директора з наукової роботи Харківського історичного музею; А. О. Фененко, учений секретар ХІМ; В. В. Буличова, завідувач відділу науково-фондої роботи ХІМ; А. В. Панченко, завідувач відділу науково-методичної роботи ХІМ; О. П. Співак, завідувач відділу науково-освітньої роботи ХІМ; І. П. Шевцов, завідувач відділу науково-інформаційних технологій та маркетингу ХІМ.

Рецензенти:

С. М. Куделко, кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, заслужений працівник культури України, директор Центру краєзнавства при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна

С. І. Посохов, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології, декан історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, заслужений працівник освіти України

Д 22 Двадцять перші Сумцовські читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 95-річчю з часу заснування Харківського історичного музею, 17 квітня 2015 р. / Харківський історичний музей. – Х. : Майдан, 2015. – 350 с.

ISBN 978-966-372-514-7.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень з проблем музеиної справи, збереження та популяризації історико-культурної спадщини краєзнавців, співробітників музеїв, викладачів, аспірантів та студентів ВНЗ України, які брали участь у науковій конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», що проходила у рамках ХХІ Сумцовських читань.

Для музеїніх фахівців, істориків, працівників культури, краєзнавців, студентів вищих і середніх навчальних закладів.

УДК 069.01 : 745/749 :929 : 930
ББК 79.1(4УКР)я5 : 63.2/3(4УКР)я5

© Харківський історичний музей, 2015

© Шевцов І. П., художнє оформлення, 2015

ISBN 978-966-372-514-7

Джерела та література

1. Аверьянова Л. Н. Букварь Кариона Истомина // Школьная библиотека. – 2003 – № 5 – С. 36–38.
2. Богданов В. В. История вещей // Костёр. – 2005 – № .5.
3. Бондаренко Л. Дитина вдома: за каструлею йшла тарілка/ Л. Бондаренко, Л. Петренко // Позакласний час – 2006 – № 19–20. – С. 22–24.
4. Императорский фарфоровый завод. 1744–1904. – СПб., б. г.
5. Кверфельдт Э. К. Фарфор. Краткий исторический очерк. – Л., 1940.
6. Малов В. Приглашаем к столу / В. Малов // А почему? – 2000. – № 4. – С. 22–24.
7. Черный Н. В. Фарфор Вербилок. – М.: Изобразительное искусство, 1970.

МУЗЕЙНЕ ЗІБРАННЯ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ЕКСПОЗИЦІЇ МЕМОРІАЛЬНОГО БУДИНКУ І. Ю. РЄПІНА

О. О. Шевченко,
заст. директора з наукової
роботи Художньо-меморіального
музею І. Ю. Рєпіна

Музейна колекція дореволюційних (тобто надрукованих до 1917 року) видань нараховує лише 36 одиниць зберігання. Незважаючи на це, колекція досить різnobічна за тематикою. Вона містить історичну, географічну, філософську, природничу, навчальну та художню літературу, книги з історії мистецтва, релігійну літературу і т. ін.

Положення книги як експонату у музеї двояке – з одного боку вона виступає як елемент матеріальної культури, як частина культурної спадщини, що відбила стилістику і особливості певної історичної епохи, з іншого боку – як джерело інформації. На сьогоднішній день книжкові колекції, що відобразили минуле людського співтовариства, розглядаються фахівцями як унікальні джерела інформації і не тільки в сфері історії, а й інших галузей знання [2, с. 28].

Серед книг, представлених в нашій колекції, є твори найвідоміших представників видавничої справи кінця XIX – поч. XX ст.: М. Вольфа, А. Маркса, А. Суворіна, І. Ситіна, І. Кнебеля, Товариства Р. Голіке і А. Вільборг, видавництва Сойкина П. П. та ін.

Є також книги, видані в Києві видавництвом С. В. Кульженко. Як відомо, в 19 ст. мистецтво книги знаходилося на найвищому рівні: над виданнями працювали справжні майстри своєї справи – художники-ілюстратори та шрифтовики, палітурники і, звичайно ж, письменники та літературознавці. У кожного видавничого дому було своє обличчя, яке визначалося не тільки зовнішнім виглядом видання, а й читацьким призначенням [1, с. 7–12].

Колекція Художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна, безсумнівно, має науковий інтерес. Культурно-історичну значимість окремих її примірників неможливо переоцінити. Але при всій цінності колекції, не можна не відзначити її нечисленність. Велика частина цієї колекції формувалася паралельно зі створенням музейної експозиції меморіального будинку-музею. Тому книги підбиралися так, щоб або хронологічно відноситися до часу перебування І. Ю. Рєпіна в Чугуєві (1876–1877 рр.), або це твори тих письменників, які тим чи іншим чином були пов’язані з Рєпіним. Так, наприклад, книги із зібрання творів А. Ф. Писемського були взяті, імовірно, у зв’язку з тим, що І. Ю. Рєпін написав портрет цього письменника. Довгі роки дружби пов’язували великого художника з не менш великим письменником Л. М. Толстим. Але твори цього автора представлені всього лише невеликою брошуорою «В чем моя вера».

Враховуючи профіль музею – художньо-меморіальний – найбільш цінною літературою для нашого зібрання є мистецтвознавча. Ця література представлена у зібранні фундаментальним дослідженням «История русского искусства» І. Е. Грабаря – з шести томів відсутній тільки 5-й. Для нашого музею це видання дуже цінне, тому що І. Е. Грабар був учнем І. Ю. Рєпіна і дослідником його творчого шляху.

Другий твір, представлений в колекції, – «История искусства всех времен и народов» Карла Вермана. Багатотомна енциклопедія, видана більше ста років тому, за довгий час була перекладена більш ніж п’ятдесятма мовами і залишається незамінним джерелом знань для багатьох тих, хто цікавиться даною темою.

У 1910 році в Києві вийшла в світ книга «История искусств», переклад К. Байза з додаванням глави про російське мистецтво професора Г. Г. Павлуцького. Ця книга призначалася для широкого кола читачів і володіла багатством матеріалу, живою захоплюючою мовою викладу.

Не менш цінним є двотомник «Труды Всероссийского съезда художников в Петрограде». У книги увійшли статті І. Ю. Рєпіна, В. В. Кандінського, І. Я. Білібіна, С. В. Лукомського та багатьох інших відомих людей.

Окремо виділимо спогади І. Ю. Рєпіна про В. О. Сєрова, надруковані в щомісячних додатках до «Ниви» (1912, № 11, 12). У колекції музею представлено один додаток № 12. Окрім того, в збірці музею наявні додатки до журналу «Сонце Росії» за 1913 р. – альбоми «І. Е. Репін» та «В. А. Серов». Вони входили в серію «Русская живопись» та були випущені в друкарні Товариства Видавничої справи «Копійка». З 10 журналів «Нива», що є в фондах музею, можна виділити три, в яких розміщені статті відомих критиків та художників про творчість І. Ю. Рєпіна, спогади про дитинство самого митця та репродукції його робіт.

Побічно відносяться до рєпінської теми представлені в музеїному зібранні «Сборники руководящих приказов, приказаний и распоряжений командующего войсками Киевского военного округа генерал-адъютанта Драгомирова за 1898 г.». У листі своїй учениці Є. М. Званцевій Рєпін писав: «нужно быть философом, как Драгомиров. Сегодня третий день, как я пишу с него этюд для «Запорожцев» и поражен его философским взглядом на жизнь, глубиной ума – не ожидал!» [3, с. 191].

Для нашого музею ці книги цікаві для використання в експозиції меморіального музею, тому що загальновідомим є факт дружби між М. І. Драгомировим та І. Ю. Рєпіним [10, с. 228–237].

Безсумнівно, сьогодні досить гостро постає питання подальшого комплектування музеиної колекції. У зв'язку з необхідністю створення нової експозиції меморіального музею після його реставрації, комплектування музеиної колекції друкарських видань доцільно проводити в трьох напрямах:

1. Дитинство І. Ю. Рєпіна.
2. Приїзд І. Ю. Рєпіна до Чугуєва в 1876–1877 рр.
3. Приїзд І. Ю. Рєпіна до Чугуєва в 1914 році та його ідея створення в Чугуєві «Ділового двору»

Щодо першого розділу існує мало джерел. В основному це книга спогадів І. Ю. Рєпіна «Далекое близкое». Так, Рєпін пише: «Пришла однажды Доня Бочарова, двоюродная сестра, подруга Усти. И еще она принесла мне от своего брата Ивани сказку о “Бовекоролевиче”, с картинками... Я отдал ей нашу книжку “Пантиха и Сидорка в Москве”...» [7, с. 68–69].

У наступному місці Ілля Юхимович згадує про двоюрідного брата Троньку: «...Он знал много сказок, таких занятных, что мы не могли оторваться, все слушали: “Струб-металл – Запечная Искра”, “Зеленый” и особенно про царя Самосуда...» [7, с. 68].

Враховуючи, що за часів дитинства І. Ю. Рєпіна серед селян, міщан і купців існувала в основному лубкова література, необхід-

но провести пошук в букіністичних магазинах та аукціонах саме цієї літератури. Серед лубкової літератури були особливо улюблені і популярні твори, такі як «Анекдоты о Балакиреве»; «Истории о храбром Франциле»; «Повести о приключениях Аглинского Милорда Георга»; «Истории о славном Еруслане Лазаревиче»; «Сказки о славном Бове Королевиче».

Значне місце в домі Рєпіних займала релігійна література. Художник згадував, що Тетяна Степанівна Рєпіна дуже добре знала священне писання, в родині чи не щодня проводилося колективне читання релігійної літератури як для домашніх, так і для сусідів. «Маменька читає очень хорошо, ясно. И церковный язык так понятен, а непонятное слово сейчас же объясняет» [7, с. 83].

Які саме книги читали у Рєпіних, на сьогодні виявити досить складно. Проте відомо, що у XVIII–XIX ст., а також на початку XX ст., церковні книги друкувалися величезними тиражами. Значну частину становили Псалтири, Мінєї, Місяцеслови, Требники, Тріоді і різні богослужбові збірники [6].

Найбільш давньою книгою в колекції музею є «Триодь цветная», що датується 1648 роком. Ще одна церковна книга – напрестольне Євангеліє, яке відрізняється багато прикрашеною чеканною обкладинкою. Книга випущена в Синодальній друкарні м. Москви і, за легендою, була знайдена в Осинівці (передмісті Чугуєва, де народився художник). Важливу роль у розвитку давньоруської культури зіграла Києво-Печерська Лавра, яка була центром літописання. У 1615 році при Лаврі була заснована друкарня. У колекції музею представлена книга «Правильник», випущена в даній друкарні в 1888 році.

Можна також припустити наявність в родині художника старообрядницької літератури. Як і у багатьох інших мешканців Осинівки, у Тетяни Степанівни, незважаючи на те, що вона відвідувала православну церкву, зберігалися і деякі старообрядницькі звички. Старообрядницька община в Осинівці була доволі розповсюджена, поряд в Пристені знаходився старообрядницький жіночий монастир, мешканки якого навідувалися до будинку Рєпіних, та й сам Ілля з домашньою робітницею Доняшкою ходив на службу до «Матерів», як він їх називав в своїх спогадах [16, с. 65–66]. Підтвердженням старообрядницьких поглядів Тетяни Степанівни є й те, що вона сама святила свій новий будинок, не запрошуючи для цього місцевого священика, й слова Рєпіна: «Мы все крестились двуперстным знамением, хотя и не были староверы. Но маменька говорила, что креститься щепотью грех: табак нюхают щепотью...» [7, с. 43–44]. Старообрядницька література в музеї

представлена «Большим соборником Иоанна Дамаскина», випущеним в Християнській друкарні при Преображенському будинку богадільні в м. Москві в 1911 році.

З часом література для читання стає серйознішою. Так, Ілля Рєпін згадує: «Когда еще сестра Устя училась в пансионе Лиманских, у них была библиотека, где мы брали книги. Устя читала вслух, и мы зачитывались романами Вальтер Скотта, перепиской Ивана Грозного с Курбским и многими другими книгами... Когда Устя умерла, то офицеры Чугуевского полка давали мне книги из полковой библиотеки, особенно Жуковского, Пушкина, Лермонтова и др.» [7, с. 92].

Будучи вже самостійним майстром-іконописцем, І. Ю. Рєпін знайомиться з творчістю Ч. Діккенса «Тут [в Каменке] я начал читать книгу Диккенса «Давид Копперфильд младший» [7, с. 95]. В зібраний музею є лише книга Ч. Діккенса «Замогильные записки Пиквікского клуба», 1875 р.

Відносно другого розділу напрямів пошуку значно більше. До Чугуєва Ілля Юхимович приїхав після пенсіонерської поїздки до Парижу, відомим художником. Його літературні інтереси були достатньо різnobічними. В листах з Чугуєва друзям і знайомим І. Ю. Рєпін згадує, що в даний момент він читає, що з прочитаного особливо його зацікавило. В цей час пізнавальна література найчастіше друкується в журналній періодиці. Книги часто були окремими виданнями вже опублікованого в журналах або журналних додатках. Саме тому художник згадує такі відомі у той час журнали як «Вестник Европы», «Новое время» [8, с. 181], «Свет» [8, с. 196–197], «Русский вестник» [8, с. 200], «Пчела» [9, с. 14–15]. З цих журналів в наявності є тільки журнал «Пчела» за № 6 1877 року, що хронологічно співпадає з перебуванням художника на Батьківщині.

З листів І. Ю. Рєпіна відомо, що великий інтерес у нього викликали твори Тургенєва (в 1876 р. вийшла нова книга Тургенєва «Новь», про яку І. Ю. Рєпін відгукується дуже добре). Активне листування пов'язує художника і його великого друга і наставника, відомого художнього критика В. В. Стасова. Тому І. Ю. Рєпін жваво відгукується на кожну статтю, що вийшла з-під пера В. В. Стасова. У своїх листах І. Ю. Рєпін згадує брошуру В. В. Стасова «Три французских скульптора в России» [8, с. 199–200].

Хронологічно в цей період вкладається видання з музейного зібрання «Сцены из народного быта», 1874 г., в яке увійшли вибрані гумористичні твори знаменитого письменника XIX ст. І. Ф. Горбу-

нова. Відомо, що Ілля Юхимович полюбляв народний гумор, тому подібна книга імовірна в його зібранні.

Інтереси І. Ю. Рєпіна завжди виходили за рамки мистецької та художньої літератури. Як стверджує дослідник творчості І. Ю. Рєпіна С. О. Пророкова: «Репин был очень даровит. И не только как художник. Рядом с его исключительными художественными способностями уживалось множество ответвлений одаренности. Среди них – редкостная любознательность. Стремление к знаниям у Репина было всегда так сильно, что само стало как бы разновидностью таланта...» [5, с. 23]. Ілля Юхимович прагнув отримувати знання в різноманітних сферах, надзвичайно цікавився історичною літературою, особливо тоді, коли працював над історичними полотнами. Проте, книги історичного напряму, такі як А. К. Шильдер «Император Александр Первый его жизнь и царствование», 1897 г., Д. И. Багалей и Д. П. Миллер «История города Харькова за 250 лет его существования», альбом Н. С. Самокиша «Из украинской древности», 1910 г., що представлені в музеїному зібранні, відносяться до більш пізніх часів, тому в експозиції меморіального відділу їх використання недоцільне.

У Чугуєві разом з І. Ю. Рєпіним проживали його дружина Віра Олексіївна і дві доноски: Віра (4-х років) і Надя (2-х років). Зрозуміло, що Ілля Юхимович, який велику увагу приділяв власній освіті, не міг залишити останньої освіті і виховання своїх дітей. Тим більше, що друга половина XIX століття – час розквіту літератури для дітей. У цей період важко назвати письменника, який в тій чи іншій мірі не сприяв розвиткові дитячої літератури. Глибоко символічно, що «Детство» (1852) – перший великий твір письменника-гуманіста Л. М. Толстого. До цього часу виходять збірки справжніх фольклорних творів: «Народные русские сказки» О. М. Афанасьєва (1855–1866), «Великорусские сказки» І. О. Худякова (1860–1868), «Детские песни» П. О. Бессонова (1868). О. М. Афанасьєв випускає в 1870 році збірку «Украинские народные сказки». В читання дітей молодшого віку увійшли такі відомі казки Даля, як «Девочка Снегурочка», «Солдатский привар», «О дятле», «У тебя у самого свой ум». В цей же час виходять популярні дитячі журнали «Детское чтение» (1869–1906, з 1906 р. – «Юная Россия»), «Детский садик», 1873–1876) [4]. На сьогодні в музеї наявні лише «Народная азбука» М. П. Столпянского (1864) та книги двох поетів, що складали дитячі вірші: О. В. Кольцова «Собрание сочинений для детей» і В. А. Жуковського «Собрание сочинений для детей» (Бесплатное приложение к журналу «Жаворонок»). Твори останнього в своїх спогадах також відмічав І. Ю. Рєпін.

На жаль, нам достеменно невідомо, які саме книги і журнали для дітей читали в сім'ї Рєпіних, але вивчення цієї теми в комплектуванні колекції також представляється можливим.

Третій напрямок взагалі дуже перспективний, оскільки приїзд І. Ю. Рєпіна в ювілейному для нього 1914 році до Чугуєва та його ідея створення в Чугуєві вільних майстерень під назвою «Діловий двір» дуже широко висвітлювалися в тогочасній пресі. Цій темі були присвячені статті в журналах «Исторический вестник», «Нива», «Огонек», «Русское слово» та ін. В фондах музею представлений журнал «Рампа и жизнь» 1914 р.

Як видно з наведеної статті, попереду у співробітників музею досить тривалий і трудомісткий, але дуже цікавий процес комплектування музейної колекції дореволюційної літератури.

Джерела та література

1. Белов С. В. Русские издатели конца XIX – начала XX века. [Текст] / С. В. Белов. А. П. Толстяков – Л., 1976. – 170 с. – (Сер. «История нашей Родины»).
2. Говоров А. А., Андреева О. В., Волкова Л. Л. и др. История книги: Учебник для вузов / Под ред. А. А. Говорова и Т. Г. Куприяновой. – М.: Издательство МГУП «Мир книги», 1998. – 346 с.
3. Зильберштейн, И. С. Генерал М. И. Драгомиров в изображении Репина (1889 – 1898 гг.) // Репин. Художественное наследство: в 2 т. / И. С. Зильберштейн. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1948. – Т. 1. – С. 185–198.
4. Литература для детей второй половины XIX века. Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений. Режим доступу: <http://ru.znatoch.com/docs/index - 11410.html?page=7#207333>.
5. Пророкова С. О. Репин. / С. О. Пророкова. – М.: Молодая гвардия, 1958. – 416с.
6. Религиозная литература в России первой четверти XIX века // Клио. 2000. – № 3 (12). – С. 22–25.
7. Репин И. Е. Далекое близкое / И. Е. Репин. – М.: Искусство, 1964. – 512 с.
8. Репин И. Е. Избранные письма в двух томах. 1867 – 1930. / И. Е. Репин – Т. 2. – М.: Искусство, 1969. – 456 с. – Сост. И. А. Бродский.
9. Письма: И. Е. Репин и В. В. Стасов: Переписка: Т. 2 – 1877 – 1894 / Илья Ефимович Репин. – М.: Искусство, 1950. – 456 с. – Сост. А. К. Лебедев, Г. К. Бурова; Под ред. А. К. Лебедева.
10. Шевченко О. А. Драгомиров и Репин – история взаимоотношений / О. А. Шевченко // Конотопські читання. Випуск V. Збірник публікацій за результатами Конотопських читань 2014 року. – Донецьк: Видавництво «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 274 с. – С. 228–237.

<i>Л. І. Бабенко.</i> Золота аплікація із зображенням арахніда з колекції Харківського історичного музею: походження, атрибуція та семантика	322
<i>В. С. Аксюнов.</i> Поховальний обряд болгарського населення салтово-маяцької культури басейну Сіверського Дінця (за матеріалами Нетайлівського могильника)	330
<i>М. В. Хоружа.</i> Дослідження Верхньо-салтівського археологічного комплексу у 1900–1941 рр.: досягнення та втрати	339

Наукове видання

ДВАДЦЯТЬ ПЕРШІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції
«Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій»,
присвяченої 95-річчю з часу заснування
Харківського історичного музею

17 квітня 2015 р.

Технічний редактор Є. Онишко

Підписано до друку 23.04.15. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 21,88. Наклад 300 прим. Зам. № 16-08.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59.
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.